

Критерії кваліфікації та структура категорії валентності

Сучасний етап розвитку граматики позначений активним студіюванням мовних одиниць, з-поміж яких центральне місце належить реченню. У новітній лінгвістичній літературі зазвичай наголошують на тривимірній його спеціалізації – формально-синтаксичній, семантико-синтаксичній та комунікативній, що принципово відрізняється від традиційного опису реченневих конструкцій, спрямованого переважно на дослідження їхньої формальної організації. Повноту презентації речень на зазначених трьох підрівнях синтаксичного ярусу мови забезпечить передовсім виразний акцент на вивченні їх у функційному, когнітивно-комунікативному та прагматичному аспектах, що дасть змогу не тільки зосередити увагу на нових властивостях реченневих побудов та їхніх компонентів, а й вирізнити категорії, які не були предметом традиційного вивчення. У цьому вимірі цікавою постає проблема опису категорії валентності, що має стосунок до структурування простих семантично та формально елементарних речень. У світовому та українському мовознавстві маємо низку праць, які засвідчують зацікавлення вказаною категорійною величиною. Значний внесок у розбудову теорії розгляданої категорійної одиниці зробили Л. Теньєр, С. Кацнельсон, С. Кибардіна, М. Степанова, Г. Гельбіг. В україністиці семантико-синтаксичний аспект валентності найпотужніше представлений у лінгвістичних студіях І. Вихованця, А. Загнітка, М. Мірченка, Т. Масицької, О. Межова та ін. У фокус уваги цих дослідників переважно потрапляє дієслівна валентність, морфологічне оформлення та кількість зумовлених його валентною перспективою субстанційних синтаксем. У сучасному мовознавстві, крім валентності дієслів як генетично первинних маркерів зазначеної категорії, предметом дослідження виступає також валентний

потенціал невербоцентричних класів слів – прикметників, прислівників, числівників, іменників. Указаної проблеми торкаються К. Городенська, Н. Кавера, А. Кендюшенко, В. Тимкова, І. Пасічник та ін. Запропонована ними класифікаційна модель валентності переважно стосується її семантико-синтаксичного різновиду. Потреба поглибленого всебічного осмислення категорії валентності дієслова та невербоцентричних частиномовних класів слів, розмежування її непохідного і похідного характеру, формально-синтаксичних ознак, графемного членування та якнайповнішої інвентаризації засобів вираження, що ґрунтується на принципово нових теоретичних засадах функційно-категорійної граматики, зумовлюють актуальність обраної теми.

Пошук шляхів продуктивного й переконливого тлумачення валентності дає підстави аналізувати її як міжрівневу категорію української мови, що відбиває властивість ознакового слова регулювати кількісно-якісний склад передбачених його семною структурою залежних компонентів, маркованих іменниками з конкретно-предметним значенням і разом із категорією відмінка бере активну участь у побудові речення. Функційну багатовекторність валентності визначає її зв'язок із трьома мовними рівнями – лексико-семантичним, синтаксичним та морфологічним. Лексико-семантичний аспект як ієрархічно вершинний у цій тріаді окреслює глибинні семантичні чинники й відбиває категорійне частиномовне значення, а також індивідуальне лексичне значення опорного слова, репрезентуючи в такий спосіб різні ступені узагальнення семантики. Зв'язок валентності із синтаксичним ярусом мови особливо виразний за розгляду його в двобічній інтерпретації – семантико-синтаксичній і формально-синтаксичній. Виділювані на основі першої ознаки компоненти формують глибинну структуру реченневих побудов, а на основі другої – поверхневу. Семантико-синтаксична природа валентності зумовлює розмежування валентно пов'язаних і невалентно поєднаних мовних одиниць, що, на переконання І. Вихованця, становлять дві полярних зони сполучуваності¹. Залежно від структурно закріпленого місця іменника в реченні та діапазону його семантико-синтаксичних функцій валентність буває лівобічною (відкриває позицію суб'єкта) і правобічною (заповнюють об'єктна, адресатна,

1 І. Вихованець, *Частини мови в семантико-граматичному аспекті*, Київ 1988, с. 109.

інструментальна й локативна синтаксеми). Однією з диференційних ознак семантико-синтаксичної валентності є її стосунок до понять активність/пасивність, унаслідок взаємодії активної валентності опорного слова та пасивної валентності залежних слів відбувається валентна сполучуваність компонентів речення. Конститутивну особливість формально-синтаксичної валентності, яка, за спостереженнями С. Кацнельсона, „дуже важлива для опису характерологічних особливостей конкретної мови”², становлять синтаксичні зв'язки й виділювані на їхньому ґрунті компоненти речення. Формально-синтаксичну структуру простих елементарних речень моделюють обов'язковий предикативний зв'язок (форма координації) і валентно мотивований підрядний зв'язок (форма керування). Для регульованих підрядним синтаксичним зв'язком компонентів характерна експліцитна чи імпліцитна реалізація, що лежить в основі вирізнення облігаторного та факультативного типів валентності й відповідно облігаторних і факультативних компонентів. У сучасній українській літературній мові граемний вияв семантико-синтаксичної та формально-синтаксичної валентностей зазвичай збігається. У такому разі кількість залежних семантико-синтаксичних субстанційних синтаксем відповідає кількості формально-синтаксичних членів речення. Порушення кореляції між двома зазначеними типами валентності простежуємо за умови, коли зумовлена валентною перспективою мовна одиниця на формально-синтаксичному підрівні має імпліцитний вияв. Слушну думку з цього приводу висловив І. Вихованець: „Предикатові (у типовому вияві це дієслово) з семантичного погляду не властиво мати нульову валентність (тобто відсутність сполучуваності з назвами предметів – іменниками), тоді як із формально-синтаксичного погляду аргумент-іменник може мати нульове вираження”³.

Міжрівнева категорія валентності має перспективу для вивчення її в морфологічному плані, оскільки прогнозує заповнення відкритих предикатом позицій відмінками, розмежовуючи їх за ступенем функційної спеціалізації. Морфологічний аспект також зумовлює частиномовну класифікацію ознакових слів, які неоднаково

2 С. Кацнельсон, *К поняттю типов валентности* [в:] „Вопросы языкознания”, № 3, 1987, с. 22.

3 І. Вихованець, *Дієслівно-іменниковий граматичний тип української мови* [в:] „Українська мова”, № 2, 2012, с. 6.

відбивають природу зазначеної категорії. Кваліфікація валентності з огляду на первинні маркери, які „узгоджуються із завданням мовленнєвої комунікації і підпорядковані реалізації ситуативно-прагматичних настанов”⁴, і вторинні засоби вираження передбачає її поділ на непохідну, що у своєму первинному вияві стосується дієслівної граматики, і похідну, притаманну транспонованим прикметникам, прислівникам, числівникам та іменникам. За функціонування вторинних її носіїв вона виявляє ознаки міжчастиномовної транспозиції, яка має своїм опертям концепцію функційної еквівалентності мовних компонентів. Специфіку міжривневої категорії валентності відбиває її графемне членування, що ґрунтується на диференціації слів за їхніми валентними можливостями.

Непохідна валентність дієслова як генетично первинного її носія в семантично елементарному простому реченні відповідно структурована, безпосередньо підпорядковуючи сім графем – графему одновалентності (*Лиси Рекс <...> завчить...* (П. Мах); *Богданко козакує...* (В. Шевчук); *Доцвітали конвалії...* (В. Симоненко); *Султана лихоманило* (Ю. Мушкетик)), графему двовалентності (*Нестор відчинив вікно* (Р. Іваничук); *Ждан <...> сердився на Кайдана* (Ю. Мушкетик); *Софія кохала чоловіка...* (Ю. Мушкетик)), графему тривалентності (*...селяни б'ють ломами кригу...* (Г. Тютюнник); *...хазяї <...> його <...> частували обідом...* (В. Шевчук)), графему чотиривалентності (*Я <...> листа матері написала* [ручкою – Н. К.] (П. Колесник); *Уляна <...> відрізала* [ножем. – Н. К.] краєць від хлібини (Г. Тютюнник)), графему п'ятивалентності (*З вокзалу він поїхав на таксі до лікарні* [через місто. – Н. К.] (П. Колесник); *...Шинкарі викотили* [козакам. – Н. К.] з підвалів [на вулицю. – Н. К.] бочки... (Ю. Мушкетик)), графему шестивалентності (*Харч лебедям* [жінка. – Н. К.] *возила велосипедом* [від будинку. – Н. К.] [до озера. – Н. К.] (П. Загребельний)) і графему семивалентності (*...Подарунки* [людям. – Н. К.] *везли* [возами. – Н. К.] *братчики* [з Москви. – Н. К.] [через села. – Н. К.] [у Київ. – Н. К.] (Р. Іваничук)). Залежно від значеннєвого діапазону їхніх функційних репрезентантів розглядані графеми окреслюють різну кількість субстанційних позицій, передбачених валентним потенціалом опорного предиката. Водночас за наявністю обов'язкової

4 А. Загнітко, *Основи еволюції граматичних категорій* [в:] „Мовознавство”, № 5, 1991, с. 8.

лівобічної суб'єктної синтаксеми, прогнозованої дієсловом, вони виявляють деяку спільність. До низки диференційних ознак категорії валентності дієслова варто зарахувати здатність предикатів дії маркувати всі грамеми цієї мовної величини, а предикатів процесу й стану – тільки грамеми одновалентності та двовалентності.

У сучасній українській літературній мові міжрівнева категорія валентності притаманна невербоцентричним класам слів, що набувають дієслівних валентних ознак унаслідок позиційної рухливості, пов'язаної з переміщенням їх у предикативну позицію. Найбільші перспективи до транспозиційного використання мають синтаксично вербалізовані прикметники, які за цією ознакою перебувають найближче до дієслова. Уживання їх у дієслівній зоні стосується не лише зміщень функційного діапазону, але й категорійної трансформації. До засобів експлікації категорії валентності транспонованих прикметників належать предикати власне-якісної ознаки, предикати якості-відношення та якісно-модальні предикати, що мають різний ступінь предикативної закріпленості й обсяг семантико-синтаксичної валентності. Оскільки вони прогнозують поєднання мінімально з одним залежним компонентом, а максимум – з трьома, то це уможливорює кваліфікацію структури валентності прикметника як триграмемної.

Граему одновалентності моделює найбільша група предикатів власне-якісної ознаки, семантична природа яких відкриває лише одну лівобічну валентну позицію суб'єкта. До засобів вираження одновалентності належать прикметники звичайної міри якості та похідні форми, що репрезентують безвідносний (недостатній і надмірний) ступінь вияву ознаки й категорію суб'єктивної оцінки, напр.: *Світ безмежний...* (М. Мартинюк); *...Темрява теж була червонувата* (В. Шевчук); *Озеро широчезне...* (О. Гончар); *Я був ще маленьким...* (І. Пільгук).

Граема двовалентності вказує на збільшення валентних позицій, прогнозуючи наявність двох компонентів – лівобічного суб'єктного та правобічного об'єктного, для кожного з них характерне специфічне семантичне наповнення й морфологічне маркування. Двомісна валентна рамка притаманна предикатам власне-якісної ознаки, якості-відношення та якісно-модальним предикатам, від семантичної своєрідності яких залежить облігаторність чи факультативність об'єктного компонента: *Wi-Fi шкідливий для (дитячого)*

організму (Високий замок, 2011); ...**Я буду <...> найуважніша** з учениць... (Р. Горак); **А військо мені потрібне...** (В. Малик). З поміж зазначених трьох типів ознакових слів, що експлікують граему двовалентності, домінують ступеньовані предикати якості-відношення. За типового функціонування їм притаманна підвищена валентна спроможність, що ґрунтується на певних семантичних зрушеннях й експлікує явище актантної деривації.

Найпериферійніша за семантичною розгалуженістю та способом мовного втілення граема тривалентності, змодельована обмеженою кількістю предикатів власне-якісної ознаки. Транспоновані прикметники, що реалізують цю граему, структурують реченнєві побудови з облігаторними суб'єктом й об'єктом та напівоблігаторним адресатом, облігаторним суб'єктом і двома факультативними синтаксемами з об'єктним значенням, а також з облігаторним суб'єктом і двома об'єктами, один із них (з обмежувальною, уточнювальною семантикою) має факультативний вияв у мовленні, пор.: ...**Венеціанець винен <...>** [державі. – Н. К.] **двісті тисяч дукатів...** (П. Загребельний); **Я ні в чому не винен перед князем** (В. Малик); **Він чимось схожий на татарина...** (Ю. Мушкетик).

Репрезентантами своєрідного вияву явища асиметрії в мові є транспоновані у вербальну площину прислівники. Виконуючи роль предиката, вони виступають маркером синкретичних лексико-граматичних властивостей, пов'язаних із подвійною прислівниково-дієслівною природою. Синтаксичні зрушення аналізованих транспозитів сигналізують про похідний характер властивої цим компонентам міжривневої категорії валентності. За наявністю вказаної ознаки прислівникова валентність виявляє деяку спільність із прикметниковою. Однак попри таку близькість до валентності транспонованих прикметників аналізована категорія істотно відрізняється від неї тим, що утворює не триграмемну, а двограмемну модель. Закріплення спрямованих у дієслівну сферу прислівникових форм за однією з двох граем – граемою одновалентності чи граемою двовалентності мотивує їхню внутрішню семантична розгалуженість та функційна спеціалізація. До виражальних засобів, притаманних граемі одновалентності, належать прислівникові предикати власне-стану, які потребують тільки суб'єкта, що вказує на особу чи предмет як пасивних носіїв ознаки: **Янушеві зробилося млосно...** (М. Вінграновський); ...**Полк напозотові** (Л. Костенко); **У печері було тихо...** (М. Вінграновський). Ширший

діапазон мовних ресурсів характерний для грамеми двовалентності. Домінанту її маркерів становлять прислівникові предикати власне-стану та стану-відношення: *...Видно їм Кирилівку...* (В. Шевчук); *Найвільготніше з пом'яз усіх велотуристам, (які без зусиль, упродовж години, відвідують усі об'єкти)* (Експрес, 2010). Грамему двовалентності реалізують також предикати стану з модальним відтінком необхідності. Зазначені компоненти відкривають дві валентних позиції – суб'єктну й об'єктну: *І воза мені не треба* (М. Вінграновський).

У сучасній українській літературній мові дієслівну граматичну спеціалізацію мають спрямовані у вербальну площину числівники, що з пом'яз усіх невербоцентричних репрезентантів міжрівневої категорії валентності утворюють найпериферійніший тип. Подібно до валентного потенціалу транспонованих прислівників відчислівникові синтаксичні деривати також пов'язані з двома граматичними значеннями – грамемою одновалентності та грамемою двовалентності. У вказаній граемній ієрархії центральне місце посідає одноваленість, яку експлікують предикати кількісної ознаки та предикати кількісно-вікової ознаки, що прогнозують сполучуваність із лівобічною суб'єктною синтаксемою. Спеціалізованими засобами її вираження є родовий (у реченнях із предикатами кількісної ознаки) і давальний (у реченнях із предикатами кількісно-вікової ознаки) відмінки, напр.: *Пастухів було п'ятеро...* (Ю. Мушкетик); *...Батькові було шістдесят сім...* (М. Вінграновський). Морфологічними маркерами предикатів кількісної ознаки виступають усі семантичні розряди числівників, а на позначення предикатних синтаксем кількісно-вікової ознаки функціонують переважно власне-кількісні числівникові форми, рідше – дробові. Порівняно з одновалентністю грамема двовалентності позначена периферійністю, оскільки її формальний вияв пов'язані з мовними одиницями так званого перехідного різновиду, зокрема ступеньованими прислівниково-числівниковими компонентами *більше, менше, найбільше, найменше*, які за значеннєвими параметрами наближуються до транспонованих у дієслово власне-числівників, а з огляду на словотвірні особливості виявляють стосунок до прислівників міри і ступеня. Вони маркують змінну квантитивну ознаку, здатну виявлятися неоднаковою мірою в різних предметах, тобто констатують „кількісну перевагу одних із них над

іншими або меншу кількість одних порівняно з іншими”⁵. На семантико-синтаксичному підрівні розглядані компаративні та суперлативні лексеми корелюють із предикатами кількості-відношення, які реалізують свою потенційну спроможність за допомогою двох субстанційних синтаксем – суб’єктної та облігаторно чи факультативно представлені об’єктної: *Дівчат **більше** від хлопців; Яблунь **менше** від груш; Яблунь **було найбільше** з усіх дерев; Студентів **було найменше** серед присутніх*. Конструкції з компаративними прислівниково-числівниковими одиницями, подібно до речень, які репрезентують граему одновалентності, засвідчують співвідносність семантико-синтаксичної та формально-синтаксичної валентностей. На відміну від них у поверхневій структурі речень із предикативно вжитими суперлативами правобічна позиція керованого компонента переважно зредукована, хоч, безперечно, на глибинному рівні йдеться про її наявність. Тобто на формально-синтаксичному підрівні простежуємо зменшення компонентного складу, передбаченого семантико-синтаксичною валентністю вербалізованих прислівниково-числівникових предикатів. Таке порушення граматичної регулярності засвідчує невідповідність конструкцій глибинного і поверхневого рівнів, структурованих аналізованими синтаксичними транспозитами. Експлікація граеми двавалентності не власне-числівниками, а одиницями перехідного різновиду увиразнює морфологічне обмеження числівника порівняно з іншими іменними частинами мови й підкреслює його периферійний статус у граматичній системі української мови.

Ознака похідності категорії валентності характерна для вторинних морфологічно оформлених віддієслівних та відприкметникових іменників, яких у *Словнику української мови в 11-ти томах* зафіксовано понад 3000. Особливість цих компонентів полягає в тому, що вони внаслідок морфологічної субстантивації набувають граматичних характеристик слів із власне-предметним значенням і водночас зберігають валентний потенціал твірних лексем. Опис вторинних дериватів із проекцією на їхню семантичну природу й функційну перспективу реалізувати залежні позиції лежить в основі розмежування валентності віддієслівних іменників, якій

5 К. Городенська, *Семантичний і морфологічний потенціал предикатів кількості* [в:] „Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки”, № 5, 2002, с. 25.

притаманний семиграмемний вияв (одновалентність, двовалентність, тривалентність, чотиривалентність, п'ятивалентність, шестивалентність і семивалентність), і валентності відприкметникових іменників, модельованій трьома грамемами (одновалентністю, двовалентністю та тривалентністю). Специфіка похідних слів полягає й у тому, що всі валентно мотивовані ними позиції субстанційних синтаксем правобічні, тоді як суб'єктна синтаксема, регульована сполучувальними можливостями твірних дієслів і предикативних прикметників, експлікує лівобічну сферу. В українській мові віддієслівні деривати позначенні частковою нівеляцією валентних позицій, порівняно з вихідними дієслівними формами. Цим вони відрізняються від предикативно вжитих прикметників, прислівників і числівників, у яких відбувається посилення цих ознак. Кваліфікаційні параметри вторинних субстантивів увиразнює також формальний вияв залежної субстанційної синтаксеми. Роль суб'єктної доміанти виконують родовий та орудний відмінки, що, крім основної суб'єктної семантики, містять нашарування додаткових супровідних значень: **Тупіт драгунів лунає знову і знову...** (Б. Лепкий); **Дослідження [С. М. Гершензоном. – Н. К.] вірусу поліедру шовкопряду розпочалося наприкінці 50-х років** (Біотехнологія, 2009).

В українській мові найуживаніші та значні щодо кількісного складу віддієслівні іменники – репрезентанти граем одновалентності, двовалентності та тривалентності; полівалентні деривати, яким притаманна часткова нівеляція їхніх валентних позицій, функціонують рідше. Одновалентні похідні компоненти потребують тільки правобічного контекстного партнера – суб'єкта: **...рипіння возів, <...> гелготання й кудкудакання птиці, кувікання свиней...** (П. Загребельний). Граема двовалентності відповідно до сполучувальних можливостей її маркерів охоплює суб'єктну позицію й одну з трьох субстанційних позицій – об'єктну, інструментальну чи локативну: **...любов [матері. – Н. К.] до Ждана** (В. Малик); **...гра [Гордія Гладкого. – Н. К.] на скрипці** (І. Пільгук); **...перебування [Івана Франка. – Н. К.] в Лоліні...** (Р. Горак). В оточенні тривалентних віддієслівних іменників перебувають суб'єкт, об'єкт, а також адресат чи інструменталь. Компонент із суб'єктним значенням часто має імпліцитний вияв, аби уникнути вживання двох субстантивів в орудному відмінку. Нульове вираження може мати й інструментальна синтаксема. Аналізовані сполуки трансформаційно пов'язані з пасивними реченневими побудовами, напр.: **Послання вручене**

було Ізяславові папськими послами (П. Загребельний) → **вручення** папськими послами послання Ізяславові; Одарка <...> відрізувала ножем хлібину (Г. Тютюнник) → Хлібина відрізувана ножем → **відрізування** хлібини ножем (правильна сполука) і відрізування хлібини Одаркою ножем (логіко-граматична помилка).

Подібно до поданих структур інструментальна чи суб'єктна синтаксема еліміновані й в інших синтаксичних одиницях, що відповідно до валентної специфіки віддієслівних лексем, які моделюють грамеми чотиривалентності, п'ятивалентності, шестивалентності й семивалентності, пов'язані з орудним відмінком. Наявність обох субстанційних компонентів зумовила б логіко-граматичну неправильність конструкції. Грамема орудного, що функціонує в сполуках досліджуваного різновиду, позначена семантико-синтаксичним синкретизмом. З огляду на змістові параметри її дериваційної бази вона може мати суб'єктно-інструментальне чи інструментально-суб'єктне значення. Синтаксичні одиниці, змодельовані полівалентними віддієслівними дериватами, зазвичай трансформаційно пов'язані з пасивними реченневими побудовами.

Грамема чотиривалентності в реченні прогнозує наявність таких семантичних залежних партнерів: 1) суб'єкта, об'єкта, адресата, інструменталія. Периферійну зону структурує інструментальна синтаксема. За її наявності формально нівельована суб'єктна синтаксема, напр.: Оксана написала листа подрузі ручкою → Лист написаний подрузі ручкою → **написання** подрузі листа ручкою; 2) суб'єкта, що зазвичай має нульове вираження, інструменталія, двох об'єктів: зі значенням предмета як цілого і як його частини: Дідусь відрубував гілку від дерева сокирою → Гілка відрубана від дерева сокирою → **відрубування** гілки від дерева сокирою; 3) суб'єкта та трьох локативів: Діти бігли із парку до школи доріжкою → **біг** дітей із парку до школи доріжкою. Наявність п'яти залежних іменників характеризує грамему п'ятивалентності, формально представлену віддієслівними субстантивами, що переважно вказують на переміщення. Вони потребують: 1) суб'єкта, об'єкта, адресата, двох локативів (із семантикою вихідного та кінцевого пунктів руху): **пересування** чоловіком шафи дружині з кабінету до передпокою; 2) суб'єкта, інструменталія (на позначення засобу пересування) та трьох локативів: **Приїзд** Целіни [поїздом. – Н. К.] [з Перемишля. – Н. К.] у Львів [через Судову Вишню. – Н. К.] (знову викликає у Франка неспокій) (Р. Горак). У мовленні не всі

зазначені компоненти мають лексичне вираження. Грамема шестивалентності окреслює в реченні суб'єктну, об'єктну, інструментальну, адресатну та дві локативні субстанційні позиції: [Сірко. – Н. К.] *перевіз* [конем. – Н. К.] [братові. – Н. К.] з (батьківського) двору [на горб. – Н. К.] (рублену) комору (Ю. Мушкетик) → Рублена комора перевезена Сірком братові з батьківського двору на горб → **перевезення** Сірком братові з (батьківського) двору на горб (рубленої) комори. Грамему семивалентності маркують вторинні іменники зі значенням переміщення, руху, які потребують суб'єкта, об'єкта, адресата, інструменталія, що вказує на засіб дії, та трьох локативів (зі значенням вихідного й кінцевого пунктів руху та шляху руху): Завод експортує підшипники замовникові поїздом із Луцька до Угорщини через Ужгород → Підшипники експортовані заводом замовникові з Луцька до Угорщини через Ужгород → **експортування** заводом підшипників замовникові з Луцька до Угорщини через Ужгород; Завод **експортує** підшипники замовникові поїздом із Луцька до Угорщини через Ужгород → Підшипники експортовані замовникові поїздом із Луцька до Угорщини через Ужгород → **експортування** підшипників замовникові поїздом із Луцька до Угорщини через Ужгород.

Міжрівневу категорію валентності відприкметникових іменників структурують три грамеми – грамема одновалентності, грамема двовалентності, грамема тривалентності. Функційну перспективу їхніх репрезентантів зумовлює змістова основа опорного деривата. Значну частину відприкметникових субстантивів становить клас одновалентних слів, які відкривають тільки суб'єктну позицію: ... **Відвага та мужність** фронтовиків (мають стати прикладами патріотизму для нинішньої молоді) (Дзеркало тижня, 2011); (Воля!) <...> **гучність** трембіти (М. Олійник). Двовалентні вторинні компоненти реалізують свою валентність через дві облігаторних синтаксеми – суб'єктну та об'єктну: **Подібність** ланцетника до безхребетних (полягає в розвитку первинної, а потім вторинної порожнини тіла в процесі онтогенезу) (Біологія); **Здатність** людини до підприємництва (дозволяє їй перетворювати цікаві ідеї на реальність) (Г. Дмитренко); **Байдужість** Целіни до Франка (була вражаюча) (Р. Горак). Грамему тривалентності експлікують відприкметникові іменники, що формують такі типи синтаксичних побудов: 1) з облігаторним суб'єктом і двома факультативними об'єктами: ...**Вина** Мазепи за злочин [перед царем. – Н. К.] (в першу

чергу паде на нього)... (Б. Лепкий); 2) із суб'єктом і власне-об'єктом – облігаторними синтаксемами та факультативним об'єктом часто з уточнювальним значенням, напр.: ...**вдячність** [Чечеля. – Н. К.] (отсим) лицарям (батурицьким) [за відвагу. – Н. К.] (Б. Лепкий); ...(Тішить) **схожість** Зорини на маму <•••> і видом-ліпотою, і щедрістю... (Д. Міщенко).

Отже, функційний вияв міжрівневої категорії валентності пов'язаний із двома граматичними зонами: центральною та периферійною, що ґрунтуються відповідно на первинній (непохідній) та вторинній (похідній) її сферах. Внутрішня структура непохідної дієслівної категорії валентності становить семантико-граматичну вісь, на якій найпростіше організовані одновалентні дієслова, що маркують граему одновалентності, а максимально граничний вияв пов'язаний із семивалентними ознаковими словами на позначення дії, які моделюють граему семивалентності. У класифікаційній сітці репрезентантів непохідної внутрішньоієрархізованої валентності перебувають транспоновані прикметники, прислівники, числівники та морфологічно оформлені віддієслівні та відприкметникові субстантиви. Рангова вершинність притаманна валентності транспонованих прикметників, найбільш наближеній до непохідної дієслівної, периферійну зону структурує валентність віддієслівних субстантивів.

ЛІТЕРАТУРА

Вихованець І., *Частини мови в семантико-граматичному аспекті*, Київ 1988.

Вихованець І., *Дієслівно-іменниковий граматичний тип української мови* [в:] „Українська мова”, № 2, 2012, с. 3-10.

Городенська К., *Семантичний і морфологічний потенціал предикатів кількості* [в:] „Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки”, № 5, 2002, с. 23-26.

Загнітко А., *Основи еволюції граматичних категорій* [в:] „Мовознавство”, № 5, 1991, с. 7-14.

Кацнельсон С., *К поняттю типов валентности* [в:] „Вопросы языкознания”, № 3, 1987, с. 20-32.

Criteria for the qualification and the structure of the valence category

The article is devoted to the theoretical grounds of the interlevel status of categories of valence as integral linguistic values associated with several grammatical areas, defining peculiarities of their structure. Differential features and the peculiarities of grammeme splitting in the interlevel category of valence have been determined; its connection with the lexical, semantic, syntactical and morphological levels of a language has been emphasised. We have differentiated between non-derivative verbal valence and the valence of declined adjectives, numerals and derived (verbal and adjectival) nouns, which are of a derivative character.

Key words: interlevel category, non-derivative valence, derivative valence, grammeme, transposition, verbalization, predicate.